

Dušan Moravec

AŠKERČEVA LASTNA PODOBA V PISEMSKIH SPOROČILIH

**(Ob prvem natisu celotne pesnikove
korespondence)**

V našem času, ki krajša razdalje in uvaja zmeraj nova komunikacijska sredstva, se vse bolj izgublja za prejšnja obdobja tako značilne pisemske vezi. Gotovo, priročneje je dvigniti slušalko ali sesti za volan in se zapeljati na pomenek k sodelavcu; hkrati pa ne moremo prezreti, da se s tem odpovedujemo predragoocenemu viru, ki omogoča zanesljiveje kot mnogi drugi osvetliti ne le genezo pesnikovega ali pisateljevega dela, ampak tudi njegove poglede na svet in umetniško ustvarjanje posebej, pa tudi na splet razmer, v katerih mu je bilo živeti in snovati.

Prav Aškerčev primer zgovorno potrjuje to spoznanje. Dolga leta mu je bilo usojeno življenje v odročnih krajih, prav na skrajni meji slovenskega ozemlja, in poleg knjig so mu bila pisma domala edina vez s središčem, prav kmalu pa tudi s širšim svetom. Pozneje, po preselitvi v prestolnico, je odposlal zlasti kot urednik Ljubljanskega zvona (1900–1902) v domala vse slovanske in tudi neslovanske dežele lepo število dopisov s prošnjami, spodbudami, nasveti ali zahvalami. Vsa ta sporočila pojasnjujejo določneje kot vsi drugi viri ne le vrednotenje lastnega dela, ampak tudi značilnosti njegovega značaja, njegovo pokončnost in hkrati posebnosti časa, v katerem mu je bilo usojeno, kot je rad zapisal, ne živeti, ampak životariti. Četudi se ni ohranilo vse, kar je napisal in odposlal, je njegova epistolarna zapuščina, kolikor nam je na voljo, razsežna (okrog 700 enot), bogata in v mnogočem preznačilna. Lahko rečemo, da je zarisal v teh pismih svoj avtoportret, posebnosti svoje lastne podobe, ki bi jih brez tega nepogrešljivega gradiva ne bilo mogoče rekonstruirati v tolikšni meri.

Že obe največji ohranjeni seriji (vsaka od njih obsega blizu sto dopisov), namenjeni Franu Levcu, ki je mlademu podeželskemu kaplanu odprl predale samega Ljubljanskega zvona, ali pa Pavlu Turnerju, ta je za njim prevzel vlogo pesnikovega mentorja in prijatelja, sta ne le značilni, ampak tudi nepogrešljivi za vsakogar, ki ga vabi nadrobnejša osvetlitev pesnikovega dela in njegove podobe; na drugi strani pa se nam odpirajo širši razgledi ob prebiranju Aškerčevih pisem veljavnim naslovljencem takratnega slovanskega sveta, predvsem Čehom, kažejo pa tudi, da so segale njegove vezi globoko v Rusijo, do Moskve in Petrograda, pa tudi do neslovanskega evropskega severa, saj je dočakal celo na Švedskem knjižni prevod svojih izbranih verzov.

1.

Prvo, kar nas pri prebiranju teh pisem posebej privlači, so značilnosti pesnikovega značaja, ki niha med mladostno skromnostjo in poznejšo samozvestjo, v

določenih primerih celo oholostjo, vselej pa izpričuje njegovo neupogljivost – tudi če je šlo za soočenje z najvišjimi (predpostavljenimi) cerkvenimi dostojanstveniki, ki so ga leto za letom klicali na zagovor pred »inkvizicijo«. Zanimivo je, da mu pri tem nikoli niso mogli očitati »nemoralnosti« v njegovem zasebnem življenju; vselej je šlo le za »pregrešnost« njegove poezije in za zahteve, naj bi se odpovedal sodelovanju v liberalni in »nekrščanski« reviji Ljubljanski zvon. V tem je bil pesnik nepopustljiv: ko je ponovil za mariborskim tako zahtevo še ljubljanski škof, je odgovoril s prav nenavadno potezo – ni se odpovedal sodelovanju pri reviji, nasprotno, še isto leto je prevzel njeno glavno uredništvo. Pri tem je takrat (in že prej) neomajno zagovarjal tezo, da je na svojem temeljnem področju, v poeziji, popolnoma suveren in nihče, pa naj bo še tako visoko nad njim, mu nima v njegovem »kraljestvu peresa« ničesar ukazovati (Turnerju, 1896). Zavedal se je, da ni previden, ko nosi glavo tako pokonci in se upira najvišjim avtoritetam; pri enem od zaslišanj pred neizprosnim tribunalom je jasno izpovedal svojo misel, da v političnih rečeh »nihče ni dolžan absolutno ubogati škofa« (Žmavcu, 1897), čeprav se je dobro zavedal, da ga zato čaka »vedno preganjanje«.

Žal nimamo na voljo veliko epistolarnega gradiva, ki bi nadrobneje osvetljevalo pesnikove poglede iz zgodnjih (srednješolskih in prvih semenških) let, že maloštevilna sporočila prijatelju Lovru Požarju pa so preznačilna. Znano je, da so bila mlademu Aškercu zaprta vsa pota do višje (posvetne) izobrazbe, mariborsko semenšče je sprejemal kot izhod v sili; še ko je stal na njegovem pragu, je zagotavljal srečnejšemu prijatelju, odhajajočemu na graško univerzo, da še ni »čisto sigurno, ostanem li notri«. Abiturient celjske gimnazije in »lemenatar in spe« je brez obotavljanja zapisal, da je in ostaja »svojeglaiven prostomišljec« (Požarju, 1877). To misel je ponovil še naslednje leto, dostavil, da že v Celju ni bil navdušen za ta stan in je le pod silo razmer in »nekako radoveden stopil v teologični študij«. Temu spoznanju je ostajal zvest na vseh svojih postajah in tudi še v zadnjih ljubljanskih letih, ko je v številnih različicah variiral svojo misel, da stoji kot pisatelj že od nekdaj »na najskrajnejši levici« kot »najhujši nasprotnik reakcionarjev« (Malovrhu, 1910). Svobodna misel je bila njegov življenjski vzor, v vseh obdobjih je poudarjal, da nikoli ne bo pisal drugače kakor svobodomiselno, boreč se proti katoliškim skrajnežem, ki so ga napadali od prvih nastopov v Zvonu. Že zgodaj je s slikovito primero sporočal Levcu, da so bili judovski farizeji in Sokratovi sofisti »pravi šušmarji v zavijanji in njih podlost bila je prava poštenost v primeri s temi »rimskimi katoliki«, ki si domišljajo, da predstavljajo »krščansko učenost« (1888). Ni težko razumeti, da cerkvena hierarhija ni mogla biti naklonjena svojemu kaplanu s takimi pogledi in takrat že ugledni poet je upravičeno – spet s slikovito primero – spominjal svojega zaščitnika in v bližnji prihodnosti šefa, ljubljanskega župana Ivana Hribarja, kako so njuni skupni nasprotniki preganjali Prešerna, sovražili Levstika in napadali Gregorčiča, toda »tako sovražen od katoliških fanatikov« kakor on sam ni bil še noben slovenski pisatelj, če »se jaz sam sploh smem prištevati tej častni gardi« (1896); hkrati pa je izražal upanje, da je to zatiranje vsake svobodne misli »poslednje vztrepetavanje tiste pošasti, ki se ji pravi verski fanatizem«. Svojo svobodno misel je povezoval tudi z nastajajočim socializmom, ki mu je bil samo »naravni posledek nenaravnih socialnih t. j. gospodarskih razmer«. Verjel je, da prinese socialisti v avstrijski parlament novega, svežega duha, da bodo »ščuke med karpi« in edini, ki si bodo upali »povedati golo resnico«. Pri tem pa nikoli ni pozabil misli na »ohranitev narodnosti, ki spada prav za prav tudi v socialno vprašanje« (Žmavcu in Turnerju, 1896 in 1897). Tako je bil zanj eden najpomembnejših doživljajev na življenjski poti obisk Prage v septembru 1907 in sodelovanje na kongresu »svobodne misli«: doma

se je čutil odrinjenega in celo preganjanega, tam je svobodno zadihal, enakovreden v družbi, ki mu je bila blizu. Izvolili so ga celo v predsedstvo, navdušeno je pošiljal prijateljem pozdrave iz »svobodomiselne Prage«, prepričan, da takega kongresa ne doživi več.

Take misli je ponavljal že veliko let prej in – kar je bilo najhuje – naslavljal jih je tudi škofiškemu ordinariatu, mariborskemu in po preselitvi še ljubljanskemu. Veliko zamero si je nakopal že s preprosto resnico, da na Slovenskem vera ni v nevarnosti, pač pa – narodnost (Turnerju, 1897). Prepričan je bil, da je zloben demon pomaknil ves naš vek kar za nekaj stoletij nazaj (1896) in češkemu prijatelju je zaupal drzno primerjavo: »Jezi jih, da ne živimo v prekrasni dobi inkvizicij in gmad, ker bi me že zdavnaj scvrli ko Vašega »Husa« (Legu, 1895). Pozneje je šel celo tako daleč, da je v odgovoru ljubljanskemu ordinariatu – škofu Antonu Bonaventuri Jegliču – zapisal ne le spoznanje, da lahko samo svobodomiselna književnost in umetnost povzdigneta ugled našega (narodnega) imena; dodal je domala blasfemično misel, da je Bog »največji veleum, po mojih skromnih nazorih najvišja inteligencija« in tako tudi »najbolj svobodomiseln«. Ni čudno, če so v obeh ordinariatih presodili, da je med njim in katoliško cerkvijo »prepad, ki se premostiti ne da« (Turnerju, 1897); nič ni pomagalo zatrjevanje, da nikoli ni hotel »napadati ali smešiti krščanstvo«, saj je temu vselej dostavljaj, da se bo boril »zoper vsakršen terorizem« – vedeli so, koga ima predvsem v mislih. In ko je škof Jeglič zahteval, naj dostojneje mašuje in se odpove sodelovanju pri reviji, ki veliko greši proti šesti božji zapovedi (»Ne nečistuj!«), je maševanje (že kot ljubljanski magistratni arhivar) res opustil, ni pa prekinil z Ljubljanskim zvonom.

2

Med značajskimi lastnostmi, ki jih razkriva pisemska zapuščina in se pno od (včasih le navidezne) skromnosti pa do skorajda oholih pogledov in izjav, je prav svobodomiselnost (povezana kajpada s poudarjenim antiklerikalizmom) najbolj očitna. Svobodomiselnost in pokončnost, ki sta mu vselej branili, da bi se uklanjal komurkoli. Eden maloštevilnih primerov resnične »skromnosti« je bila zavrnitev Levčevega nasveta, naj bi izdal samostojno pesniško zbirko (1884, ko je že četrto leto sodeloval v njegovem Zvonu). Skoraj presenetljivo je, da je odlagal misel na to kar celih šest let, preden je »zatržno« sklenil »izdati svoje reči« in je celo naprosil svojega mentorja, naj bi zanj »mešetaril« pri založniku. Levec mu je ugodil in je odločilno sodeloval pri natisu Balad in romanc (1890), vendar sta zdaj vlogi skorajda zamenjala: pesnik ni bil kar nič več »skromen« in ni pristajal na urednikov nasvet, naj bi ostal tudi v knjigi nekdanji »Gorazd«. Odločil se je, da stopi v javnost kot Anton Aškerc – ne samo zato, ker tako in tako vsakdo ve, kdo je Gorazd, ampak predvsem zaradi spoznanja – skrivno ime bi lahko imel kdo za znamenje, da se koga »boji«. Nekaj »skromnosti« bi mogli zapaziti tudi takrat, ko je že dolgo uveljavljeni pesnik »počaščen« sprejemal Govekarjevo prošnjo, naj bi ocenil njegovo povest Ljubezen in rodoljubje – težko kdo na Slovenskem bolj čisla njegove novele kakor on sam, sprejemal jih je kot »pravo umetniško delo« in tudi sporni roman »V krvi« mu je pripravil »pravi estetični vžitek« (1897). Prav tako je spodbujal Cankarja, ko se je mladi poet obrnil nanj, naj ne okleva z natisom pesniške zbirke, pripravljen je bil spet posredovati pri založniku in ko je knjiga izšla, je ugodno poročal o njej, vendar ga je – spet gre za eno od značilnosti Aškerčevega značaja – po prvi zameri brezmejno zasovražil in ni imel več dobre besede zanj, pa tudi bral ga ni več – če smemo do kraja zaupati tem pismom. »Skromnost«, ki jo zasledimo na primer v

pismih Marici Nadliškovi (Bartolovi, urednici tržaške Slovenke), je bolj ali manj navidezna. S tako – bolj umišljeno kakor resnično – ponižnostjo je zavračal njene »pocukrane in s kadilom podkajene« naslove, s kakršnimi ga je počastila (1896) in ga tudi v svojem listu imenovala »naš ženijalni Aškerc«. Le navidezna skromnost je tudi njegovo zavračanje pobude te urednice, naj bi poslal Krekovo brošuro o sebi italijanskemu pisatelju Fogazzaru, ko ga je objavljaval v Zvonu, saj je brž pristavil – »ako hočete, pošljete mu jo lahko Vi, gospa«.

Veliko več primerov bi lahko nanizali, ko bi iskali v Aškerčevih pismih sledove njegove marsikdaj pretirane samozvesti, lahko bi zapisali že kar oholosti; ta pa se skorajda neločljivo veže z njegovo prav bolešno preobčutljivostjo, ki jo je mogoče zapaziti ob slehernem, celo dobronamernem pomisleku, s kakršnim je kdo pospremil pisanje o njegovem delu. Niti knjižica Gojmira Kreka ga ni zadovoljila, čeprav je šlo za presenetljiv in osamljen primer: o slovenskem poetu je bila napisana obsežna študija v tujem jeziku, priznavalna in pohvalna, prepletena z izbranimi prevodi njegovih verzov v nemški jezik. Pesnik je sicer moral priznati, da je zasnovana pošteno in s simpatijo, vznemirila pa ga je že besedica »Nachempfinder«, ki jo je sprejel kot očitek zgledovanja pri tujih poetih. Visokostno je pripomnil, da bodo dobili po Krekovi krivdi Nemci in še drugi narodi »krivo mnenje« ne samo o njem, ampak kar o slovenski književnosti sploh! Pri tem je vztrajal še več let pozneje in spodbujal je znanke, naj bi v kaki tuji reviji zavrnili kritike »zmote« (Vidicu, 1900; Glaserju, 1905). Kako dober je bil Krekov namen, potrjuje tudi nekrolog ob pesnikovem slovesu; zapisal je, da »je umrl narodu največji epik« in ga imenoval »nepozabni, zvesti, vedno uslužni prijatelj«. Preobčutljivi in v poznejših letih vase zaverovani pesnik je šel tako daleč, da je nemudoma odpovedal vsak časnik ali revijo, če je zasledil na njenih straneh le malo manj naklonjeno sodbo, prekinil je s piscem vse vezi in njegovih novih stvari niti prebirati ni hotel, četudi ga je še malo prej cenil.

Najznačilnejši primer je kajpada Cankar. Odnosi med obema ustvarjalcema so znani, tako medsebojno spoštovanje na samem začetku umetniške poti avtorja Erotike kakor tudi nepremostljiv prepad, ki je nastal med njima po objavi Cankarjeve – res ne ravno prizanesljive – ocene Aškerčeve izdaje Kettejevih poezij; vendar bi bilo marsikaj od tega prikrito, ko bi nam ne bila na voljo epistolarna zapuščina obeh pisateljev. Res je, kar je Aškerc velikokrat ponavljal: pomagal je mlademu pesniku pri prvih korakih, priporočal ga je uredniku Bežku in založniku Bambergu, zavzemal se je celo za »krasne« Dunajske večere, ko jih je njegov somišljenik zavračal (Govekarju, 1897), podpiral je misel mladega poeta, naj bi izdal svoje »lepe poezije« in ko je knjiga izšla, jo je ugodno ocenil v Zvonu, tako kakor tudi Župančičevo. Celó svojim prijateljem na tujem je predstavljal »mladega, jako nadarjenega lirika« in jih seznanjal z usodo, ki jo je pripravil njegovi prvi knjigi ljubljanski škof (Jensenu, 1899); tudi ko je doživel odrski krst Jakob Ruda – neposredno zatem, ko je doživel neuspeh s svojim Izmajlovim in nekaj mesecev pred dokončnim razkolom s sodelavcem – je sprejemal dramo kot »res fino, duhovito delo« (Milčinskemu, 1900). Ko pa je objavil Cankar svoj »infamen pamflet«, njegov dotedanji zaščitnik ni imel več lepe besede zanj, njega in njegov »kartel« je imenoval »dekadentsko svojat brezznačajnih literarnih intrigantov, katerih glasnik je megleni Cankar« (Žmavcu, 1900), obsojal je njihovo »arogantnost in nadutost« (Murku, 1900), od tistega dne ga je preziral, trdil je, da ne bere več tega »pisatelja« in celo njegovega imena »ne zapiše rad« (Turnerju, 1906). Ko je prišla na spored njegova poslednja drama, je še malo pred smrtjo sporočal tujemu sogovorniku, da je ta »neslana sentimentalnost« na odru »popolnoma propadla« (Boreckemu, 1912), hkrati pa je dodajal – po Govekarjevem zgledu – da se za »izdelke svojih sovražni-

kov» ne zanima. Takrat je bil med njima že dolgo visok zid, ki ga je tudi Cankar bolj dograjeval kakor rušil – ko je izšel peti zbornik poezij (1910), je sicer obnavljal misel, da je pesnika, dvajsetletnik, »odkritosrečno ljubil«, vendar: »Najnovejša njegova knjiga priča, da več ne ve, kaj je poezija, več ne, kaj je okus in žalibog tudi ne več, kaj je spodobnost.«

3

Največ (pa tudi najbolj značilnih) sporočil se je ohranilo iz časa, ko je bil pesnik glavni urednik Ljubljanskega zvona. Tudi iz teh dopisov lahko razberemo temeljne značilnosti Aškerčevega značaja. Z mlajšimi začetniki (in še posebej s »sentimentalnimi« poetesami) je občeval visokostno, popravljal je samovoljno njihove stihe, kar je izzvalo mnoge nesporazume in tudi prekinitve sodelovanja. Znal je biti kar se da nepriljuden in je s tem marsikaterega dragocenega sodelavca za vselej odbil. Tako je uglednemu znanstveniku, profesorju Štreklju, že kar v uvodu k povabilu zapisal – »vem, da ste nasprotnik Ljubljanskega zvona in tudi moj nasprotnik« (1900), prispevek profesorja Murka pa je dolgo odlagal in nazadnje dal natisniti z dvema obširnima (sicer upravičenima) glosama pod črto, s katerima je sodelavca tako rekoč diskvalificiral (in tudi odbil). Ko je posegel s svojim peresom v Gregorčičeve Predsmrtnice, ga je ta imenoval diktatorja in je zapisal nemara najbolj srečno zadeto oznako: »Mož ima glavo, a preveč oholo.«

Seveda pa nam ti in taki primeri ne smejo zamegliti spoznanja, da je imel novi urednik z Zvonom najboljše namene, da ga je skušal dvigniti više (odtod stalni boji z založnico) in docela upravičena je trditev, da njegovi letniki revije »niso najslabši« (Murku, 1902), čeprav sam še zdaleč ni bil zadovoljen z njimi. Aškerc si je zamišljal »moderno revijo« (Vidicu, 1899), že več let prej je mislil celo na revijo za »socialno znanost« (Govekarju, 1897), v kateri naj bi imeli mesto tako beletristični kot znanstveni ali esejistični prispevki. Založnica pa je venomer vztrajala, naj ostane vse »pri starem« in urednik ji je očital, da si želi »Familienblatt« – tega pa bi niti ne mogel niti ne hotel urejati. V tem je bil tudi temeljni vzrok, da je po treh letih odložil (moral odložiti) delo, ki si ga je želel že desetletje prej, vse od tistega časa, ko so mu (podeželskemu kaplanu) prvokrat ponudili glavno uredništvo liberalnega dnevnika Slovenski narod; tega se (kljub vsem življenjskim stiskam) ni upal prevzeti, zapisal pa je vendarle: »Manj preglavic bi mi delal Ljubljanski zvon« (Majaronu, 1891). Aškerčevo polemično pisanje o celjski utrkvistični gimnaziji, s katerim je neposredno prizadel svojega šefa, predsednika Narodne tiskarne dr. Tavčarja, je bilo samo zadnji povod; pravi vzrok so bili nenehni nesporazumi, ali naj založnica pristane na novi uredniški koncept, ali pa ostane vse kot prej.« (Prijetelju, 1902).

Predvsem pa je treba spomniti, ko ocenjujemo Aškerčeve letnike Zvona, na urednikovo odprtost v slovanski, pa tudi širši evropski prostor. Navezal je preštevne stike z veljavnimi pesniki, pisatelji in uredniki v južnoslovanskih deželah, še trdneje pa s Čehi in tudi s Poljaki in Rusi. V letih, ko se je čutil (upravičeno ali le umišljeno) doma zapostavljenega, mu je bilo v veliko uteho in ponos, da so ga zunaj cenili više, ga prevajali in pohvalno pisali o njem, sam pa je kajpada vselej poskrbel, da se je – zlasti z objavami v Zvonu – oddolžil svojim novim prijateljem in somišljenikom. To sodelovanje je postajalo kdaj pa kdaj že skoraj nestrpno, če že ne rečeno vsiljivo, ko si je vedno znova skušal zagotoviti mesto na straneh tujih revij, prevode ali ocene, večkrat pa je iskal tudi možnosti, da bi kdo poskrbel za natise knjižnih prevodov njegovih pesnitev. Ta prizadevanja se vežejo z manj prijetnim spoznanjem: poet, ki se je čutil doma vse bolj v senci, ni le utrjeval vezi s tujino, ampak je

pogosto nove prijatelje seznanjal z razmerami v svoji domovini in zapisal pri tem marsikatero komaj primerno besedo o svojih sodelavcih ali »nasprotnikih«. Tako je očrnil »famozno urednico« tržaške Slovenke in v istem pismu tudi Cankarja, ki da je kot kritik »abnormalen človek, dekadent in megaloman« (Gavriloviću, 1901); Poljaku Zawilinskemu je govoril o intrigah »klerikalnih fanatikov« (1901); Čehe je prepričeval, da je pri nas na krmilu diletantstvo, tesnosrčni provincialni separatizem in ostudno klikarstvo (Černemu, 1904 in 1906) – naše razmere so tako klavrne, da pričakuje pravične sodbe samo med Čehi; tudi Boreckemu je očrnil »podle pamflete nekega Glonarja« in upal je, da se bodo »svobodoljubni Čehi« nekoliko zanimali za »svobodoljubnega Aškerca« (1910, 1912); tudi Ruse je prepričeval, da je med nami vse polno »osebnih mrženj, antipatij in intrig« (Vergunu, 1903) in vse do smrti ni mogel preboleti zamer »klike literarnih dekadentov« (Špindlerju, 1911). Brezmejno je sovražil vse, ki so podcenjevali njegova nova dela – sam jih je imel za enakovredna Baladam in romancam, odklanjajo jih le iz zavisti in klerikalci ga sovražijo (kar je bilo do neke mere res) zaradi snovi iz časa reformacije in protireformacije (Korablevu, 1907). Celó svojim doma neuspehim in neuprizorjenim odrskim delom je skušal zagotoviti mesto na drugih (na primer poljskih) odrih, za vsako ceno si je prizadeval, da bi prevedli (celo v švedščino) Zlatoroga, ki ga je vselej precenjeval (Jensenu, 1904); želel si je knjižni natis »zbranih čeških prevodov« svojih pesnitev (Boreckemu, 1912) in se pri tem skliceval na Gregorčiča, ki je tam izšel že zdavnaj – zdaj bi rad stopil med Čehe še sam. Večkrat si je dovoljeval tudi komaj sprejemljive vzporednice – kar je bil svoje dni storil za Prešerna Čelakovský, to je storil sodobni češki pesnik zanj (Vrchlickemu, 1906).

Ta sporočila na tuje nihajo med začetno skromnostjo, ko se je čutil počaščenega ob vsakem novem priznanju ali povabilu, in skorajda vsiljivimi prizadevanji v poznejših letih, ko je začutil simpatije in si je vse bolj želel, da bi zunaj doma pisali o njem ali prevajali njegova dela. Drobna in prav presenetljiva značilnost v teh Aškerčevih stikih s tujimi pisatelji in uredniki se kaže tudi v tem, kako je ponosni slovenski poet (in hkrati vnet zagovornik »slovanske vzajemnosti«) vrednotil jezik, v katerem je pisal od prvega dne: zelo malokdaj je porabil zanj to ime, skoraj vedno govori o svojem »narečju« (le izjemoma pa si je drznil zapisati take oznake na primer za hrvaščino ali celo češčino!). Rusija ga je že ob prvih obiskih vsega prevzela; čutil je, kako daleč je in se hkrati čudil, da »tudi tukaj govorijo naš (seveda slovanski) jezik« (bratu Mihui, 1901). Ko ga je že prej povabil Dušan Plavšić k sodelovanju v svoji novi reviji, se je rad odzval (tako kakor tudi Govekar, Cankar in še mnogi), hkrati pa se je skorajda opravičeval, da piše »samo v našem slovenskem narečju« (1897). V pismu Poljaku Zawilinskemu je celo podčrtal besedo »naše narečje« (1900), prav tako Voborniku (1902), češkega pesnika in urednika pa je celo pohvalil, kako dobro pozna »naše južno narečje« (Vrchlickemu, 1905). Seveda je treba spomniti, da je pesnik, sicer tako dosleden zagovornik slovenske narodnosti, srednjega šolstva in celo univerze, ravnal tako le v dopisovanju s tujci; prav zato pa so njegove besede o slovenskem »narečju«, ki jih je uporabljal v pismih drugim slovanskim kulturnim delavcem, toliko bolj presenetljive.

Iz časa, ko je urejal Ljubljanski zvon, se je ohranilo tudi precej pisem, namenjenih sodelavkam, »sentimentalnim« pesnicam, kot jih je rad imenoval. Tudi njim je pošiljal visokostne nasvete in jih je skušal celo prevzgojiti, predvsem pa ta pisma zgovorno pripovedujejo o urednikovem odnosu do nežnega spola in predvsem o

njegovem vrednotenju »ženskega« ustvarjalnega dela. Pri prebiranju teh sporočil nam ne gre toliko za osvetljevanje morebitnih pesnikovih romantičnih srečanj, saj vemo, da kljub pogostim simpatijam v svojih »kaplanskih« letih ni šel mimo zakonitosti »stanu«, v poznejšem obdobju pa ga je oviral predvsem občutek prezgodnje ostarelosti. Bolj kot to nas vabi raziskovanje Aškerčevega vrednotenja »ženske poezije«, ki so ga spremljali mnogi zadržki, predvsem pa odklonilni pogledi na vlogo ženske v družbenem življenju. Glede tega je bil »naprednjak« in »revolucionar« Aškerc mnogokrat skrajno konservativen.

Še preden je prevzel uredništvo osrednje slovenske revije (bil pa je že prej svetovalec za njen pesniški del) je podčrtal spoznanje: »V obče imam velikanske predsodke zoper ženske beletristije« (Govekarju, 1897), čeprav je napravil tudi izjemo, kadar so se mu znale te približati in »pokaditi« njegovi samovšečnosti, na primer urednica tržaške Slovenke Marica Nadliškova. Isto misel kakor Govekarju je izpovedal še prej v pismu mladi Vidi Jerajevi, ko je skušal pridobiti tenkočutno poeteso za svoje estetske nazore in ji je svetoval, naj se »drži trdnih tal resničnega življenja«. Njeni poeziji sicer ni bil nenaklonjen, vendar je ob koncu sporočila dokaj naravnost povedal, kaj njemu »velevata srce in razum«: »Kar se mene tiče – dovolite mi še to opazko – bil sem do zdaj sila skeptičen glede poetičnih spisov in pesmij izpod ženskih peres«. Dodal pa je še nekoliko nenavadno pripombo: »Meni je lepa ženska sama na sebi najlepša poezija. Ni treba, da bi taka še pisala poezije« (Jerajevi, 1896). S tem zaključkom je dodobra razkril svoje ne ravno »napredne« poglede in hkrati dokazal, da tako »skeptičen« ni bil samo »do zdaj«.

Take misli se prepletajo domala v vseh pismih, ki jih je izmenjeval s svojimi sodelavkami, predvsem z Ljudmilo Poljančevo. Že v prvem ohranjenem dopisu je visokostno priznanje, da pesnica »napreduje«, vendar je brž pripisal: spoznanje, ki ga poznamo že iz prej omenjenih sporočil – »čeprav Vam moram reči, da imam, kakor sem Vam že menda v Ljubljani povedal, precejšnje predsodke zoper žensko duševno delo.« In spet nenavaden pripis: »Žensk samih pa, žal, ne sovražim.« (Poljančevi, 1900). Take poglede na nekdanjo sodelavko (in tudi prijateljico) je ohranjal še v letih, ko ni več urejal revije, ni pa prekinil vezi z Ljudmilo in je celo sodeloval pri objavi njene pesniške zbirke. Ponovil je svojo nekdanjo misel: »Proti ženski poeziji imam, kakor sem Vam menda že povedal, hude predsodke. Takisto pa Vam moram odkrito priznati, da ste Vi res lirski talent. Med vsemi Slovenkami, ki so doslej pisale verze, ste gotovo najnadarjenejša.« In če je bila še tako počasčena, je gotovo prizadeto obstala ob robotem zaključku svojega mentorja: »Ali – ženska ste vendarle« (Poljančevi, 1904). Sicer pa – Aškerčeva robotost se ni kazala samo pri presojanju njegovih verzov, ampak tudi ob intimnejših (pisemskih) stikih. Ko ga je ljubeznivo vabila na blejski »randevouz« in na skupne sprehode, jo je zavrnil s pravo aškerčevsko nepriljudnostjo – ne vedel bi, kako naj na »preidilskem« Bledu »ubije čas«; venomer jo je nagovarjal, da »omožiti se bode treba«, to bi bilo za pesnico krhkega zdravja »najradikalnejše zdravilo«; in naslednje leto je s prav tako odbijajočo robotostjo najavljaj svoj obisk – »pridem pogledat, če ste še tako debeli – in če imate še tako sanjave oči« (Poljančevi, 1905).

Pomisleki o ženskem ustvarjalnem delu so ga spremljali vse življenje, prav tako pa nikoli ni premagal zavor, ki so ga ovirale pri zblizevanju z dekleti in z ženami. Čeprav je bil razgibana, vendar zadržana, bolje bi bilo reči zatajevana romantična narava, je bil vse življenje razpet med ukazi »stanu se svojega spomni« in med spoznanjem, da »ni Adonis«. Ženske je oboževal in hkrati podcenjeval; ni verjel v njihovo ustvarjalno enakovrednost, kaj šele, da bi »emancipovankam« priznaval enakopravnost v družbenem življenju; v njegovih sporočilih so premnogi stavki in

odstavki, ki to spoznanje razkrivajo in potrjujejo, tudi na primer v zgodnjem pismu prijatelju in zaščitniku Pavlu Turnerju: »V umetnosti pač ženske ne morejo biti absolutno merodajne za ves narod« (1896). Zato so ga toliko bolj prizadeli očitki, da se zgleduje – zlasti pri izbiri socialnih motivov – pri italijanski pesnici Adi Negri ali pri Poljakinji Konopnicki.

5

Zadnje obdobje svojega nelahkega življenja je preživel v Ljubljani, na mestnem magistratu, kjer so prav zanj ustanovili novo delovno mesto arhivarja.

Ljubljanski liberalni veljaki so že prej večkrat razmišljali o tem, kako bi pomagali uglednemu poetu in vselej preganjanemu podeželskemu kaplanu – kako bi mu olajšali življenje in ga osvobodili spon, ki so ga tako neizprosno vezale? Že vrsto let pred preselitvijo v prestolnico so mu kar dvakrat ponudili glavno uredništvo dnevnika Slovenski narod (1891, 1893), vendar je čutil toliko zavor, da je delo brez večjega oklevanja zavrnil – »vi imate vse previsoke misli o mojih sposobnostih« (Hribarju, 1893), pa čeprav je ob istem času trdno vztrajal pri svoji pokončni drži – »Mahničevi svojati se nikdar ne udam, raje poginem od lakote« in hvaležen je bil za »ljubeznivo ponudbo«. Tudi ko so hoteli posredovati, da bi dobil po Klunovi smrti mesto stolnega kanonika v Ljubljani, se je sicer zahvaljeval za »odlikovanje«, ki naj bi mu ga naklonili, zavedajoč se, da bi s tem ne prišel le z dežja pod kap, ampak »pod slap« – v cerkveni hierarhiji in službi si ni želel »ne jeden milimeter više«. In to kljub temu, da je živel (na svoji zadnji kaplanski postaji, v Škalah pri Velenju) v kar najbolj trdih razmerah: tja so pošiljali navadno le »najmočnejše ljudi« in »morebiti so upali, da se v kratkem ugonobim telesno in dušno« (Hribarju, 1897); kadar »dežuje pri nas, potem skoro ni mogoče nikamor z našega ilovnatega hriba«; vse telesne moči je pustil tam, trpel je kot »črna živina« in vedel je – če ostanem še eno leto, pojdem brez nog od tod« (Turnerju, 1895; Žmavcu, 1896). Kljub temu pa je odklanjal na pogled vabljuje ponudbe, čeprav se je prav dobro zavedal, da »tako težko pride iz teh hribov kdaj kam v Evropo« (Veselu, 1895).

Ko niso uspela prizadevanja z uredništvom Slovenskega naroda in s kanonikatom, je razmišljal ljubljanski župan Hribar o drugačnih, za pesnika sprejemljivejših možnostih: prav kmalu je v odročnih Škalah »po strani čul«, da mu hoče preskrbeti pri magistratu »neko službo« (Žmavcu, 1897), vendar mu še dolgo ni bilo jasno, kakšna naj bi bila in prosil je, da »bi mi izvolili povedati vsaj v obrisih, kako delo ima arhivar, kake dolžnosti« (Hribarju, 1898). Ko je to mesto po zapletih v občinskem svetu nazadnje le dobil, se je resda počutil svobodnejšega, vendar so mu mnoge stvari posel zagrenile. Prijatelju je potožil, da delo v arhivu res ni mikavno, nasprotno, »strahovito suhoparno je« (Turnerju, 1898), zraven pa so ga tesnile premnoge nevšečnosti: dodelili so mu najslabši prostor v hiši; že v oktobru ga je zeblo pri delu; soba je bila založena z odpadnimi predmeti od zbirke tičnic do mišjih pasti; okno je bilo obrnjeno proti grajskemu hribu in pod njim je bila greznica, da sploh ni bilo mogoče zračiti; zrak je bil »pod vsakoj kritikoj slab in zdravju človeškemu naravnost poguben« (Županstvu, 1898). Brez uspeha je prosil, da bi ga preselili iz tega »arhivskega brloga« v primernejši prostor (dvakrat podčrtano, s štirimi vprašaji), in mu dodelili slugo, ki bi mu »pomagal knjige spravljati na stelaže«. Celo novemu sodelavcu vselej naklonjeni župani je njegove dopise zavračal, lastnoročno je pripisal na arhivarjevo vlogo edinole naročilo, naj postavijo v njegovo delovno sobo – umivalnik in pljuvalnik. Novi arhivar je čutil, da ima nasprotnike tudi v samem mestnem svetu in životaril je v svojem »brlogu« popolnoma osamljen,

kljub temu pa se je počutil svobodnega, ko je hodil v civilni obleki po mestu (Turnerju, 1898) in delal vsako leto načrte za potovanja, ki so mu odpirala razglede v svet, pa čeprav pogosto na vsej poti ni srečal znanega človeka, niti ni koga obiskal – »tako potovanje povzdigne človeka nad vse smešne malenkosti in abderitske razmere v domovini«. Občutek svobodnosti mu je ostal vsa ta leta, kljub neprivlačnemu delu (ki pa ga je vestno opravljal) in kljub neprimernim delovnim razmeram – bil je čisto »neodvisen od katoliških cerkvenih krogov, ker mi nimajo ti ničesar zapovedovati«, kajti »kruha mi ne daje cerkev, nego Ljubljana, ki je pa liberalna« (Černemu, 1905). In ko se mu je izteklo desetletje med magistratnimi zidovi, je odposlal zahvalno pismo svojemu predstojniku in zaščitniku: »Ko bi ne bilo Tebe, bi jaz hiral duševno kje v štajerskih hribih in vzdihoval pod jarmom rimskega despotizma. Tvoja zasluga je, da sem svoboden že deset let, da smem pisati po svoji glavi ter se kretati svobodno po svetu« (Hribarju, 1908). Hkrati pa ni pozabil spomniti na govorice o sinekuri, ki so jih vztrajno širili njegovi (in županovi) nasprotniki: »Ne spavam na magistratu, izpolnjujem svojo dolžnost.«

Ko je odložil uredništvo Ljubljanskega zvona, je dopisovanje vse bolj presihalo. V Ljubljani se je čutil pogosto osamljenega in celo nezaželenega; kolikor je še imel potrebe po stikih, jih je lahko opravljal neposredno. Vse do zadnjega pa je vendarle ohranil pisemske vezi z nekaterimi sodelavci na tujem, s katerimi se je pri skupnem delu sprijatelžil in so ga cenili pogosto bolj kot manj prijazni rojaki. Ponosen je bil, da je z njihovo pomočjo odprl svojo nekdanjo revijo v svet in da so mu bili naklonjeni tudi še pozneje.